

L'OCCITANIA

L'Occitania es lo territòri ente se parla la lenga occitana, dedins un confín ideal que vai da Bordèu a Briançon e passa per Limòtges, Clermont d'Auvernha e Valença, sobrant Pirenèus, Alps e frontieras estatalas. Compren una dotzena de valadas sal cant italian, esquasi tot lo sud d'la França e trucha l'Espanha abo la Val d'Aran.

Parla la lenga d'òc decò la Gardia en provincia d'Cosença.

Encuei l'occitan, abo nombrosas varietats dialectalas localas, es parlat da 100.000 personas, e entre aquestas 20.000 son en Italia.

L'occitan es una lenga neolatina que s'es esvilupaa despuei lo secol X e a agut lo siu moment pus fortunaa 'bo lo moviment poetic di trobadors, inspirators de tota la literatura d'Europa.

Quora Dante Alighieri ental siu *De vulgari eloquentia* avia cerchat de classificar per lo premièr bòt lhi parlars romans, avia pilhat coma referiment las manières d'afirmar, endividuant tres idiòmas: lenga d'òc (dal latin *hoc est*, es aquò), lenga d'oïl (francés) e lenga del sì (italian). Mas jà drant de Dante lo mot *oquitanus* era adobrat per indicar las regions ente se parlava aquesta lenga.

S'adobrava e s'emplega enca' decò la paraula *provincialis*, provençal, dal nom d'la provincia romana pus importanta, la Gallia Narbonesa, region ente la lenga d'òc s'era esvilupaa.

Totun, fins al 1960 lhi abitants des valadas occitanas d'Italia sabion pas de far part d'una region linguística pus granda, e chamavon lhi lors parlars *patois*, *nosto modo*, *chapui-chabal*.

LA LENGA OCCITANA

Son mai o menc 100.000 aquelhi qu'encuei parlen o comprenen enca' l'occitan, lenga romana o neolatina sòrre de portugués, espanhòl, catalan, francés, italian, franc-provençal, sard, ladin, romanés e dalmatic.

Bèla se dins lhi darrièrs secol's la poblacion parlanta es ben diminuïa e sovent l'occitan es considerat coma lenga de las classas mai umilas o des generacions mai vièlhas, la lenga occitana a ocupat un pòst prestigiós ental panorama lingüistic e literari europèu.

Lo nom de la lenga es devenat famós gràcias a Dante Alighieri, qu'ental *De vulgari eloquentia* del 1303 avia classificat per lo premier bòt las lengas romanas partent da l'advèrbi d'afirmacion, definint tres idiòmas: lenga de l'òc, italian, lenga d'oïl, francés, e lenga d'òc (dal latin *hoc est*, es aquesta causa), occitan. Pr'aquò lo nom occitan era emplegat per las regions ente se parlava la lenga d'òc: lo poder central francés indicava lhi feuds meridionals coma *patria linguae occitanae* e sovent per la lenga s'adobrava lo nom *oquitanus*. A la fin del secol XI, l'occitan coneis una epoca extraordinària gràcias al movement literari di trobadors, compositors de liricas occitanas a tema amorós, politic e satiric.

Las principalas escòlas poeticas europèas prenarèn inspiracion dai trobadors, da la siciliana a l'alemanda, fins al *Dolce Stil Novo*: fins Dante chamarè "*miglior fabbro* (del latin *faber*, creador) del parlar materno" lo trobador aquitan Arnaud Daniel, que farè parlar en occitan decò ental Chant XXVI del *Purgatori* en la *Divina Comèdia*.

Tan m'abellis vostre cortes deman,
qu'ieu no me puesc ni voill a vos cobrire.
Ieu sui Arnaut que plor e vau cantan;
consiros vei la passada folor,
e vei jausen lo joi qu'esper, denan.
Ara vos prec, per aquella valor
que vos guida al som de l'escalina,
sovenha vos a temps de ma dolor!"

Abo lo passatge des tèrras de lenga occitana a la Corona d'França après las Crosadas del secol XIII, la lenga d'òc comença plan plan a declinar, fins al

1539 abo l'Edicte de Villers-Cotterêts qu'empon lo francés en tuchi lhi documents publics. Mec ental 1854 amb la naissença del Felibrige, movement literari fondat da de poètas provençals "per provocar la resurreccion de la vièlha lenga de la Provença e la reabilitar abo lo prestigi d'la poesia" se retròba l'orguelh lingüistic e renais la produccion literària, sustot gracias a Frédéric Mistral, autor de Mirèio e Calendau, que ganharè ental 1904 lo Prèmi Nobel per la literatura.

Enti secols, la lenga occitana s'es enrichiïa e "esvilupaa" en nombrosas varietats localas, ben diferenciaas da una region a l'autra e, sovent, entre lhi diferents país. L'isolament territorial de las valadas d'Italia a contribuit a la conservacion de nombrosas formas dialectalas localas, que fan part del grop de l'occitan alpin o del vivarés alpin.

Ja ental secol XIX qualche estudiós alemand avia descubert l'apartenença de las valadas piemontesas dapè a la França, coma la Val Maira, a la region linguïstica occitana. L'important estudi del Prof. Corrado Grassi ental 1958 conferma aquesta apertenença, que totun fins a lhi ans '70 lo sabien pas, e costumaven definir patois, nòstra mòda o chapui chabal (amont e aval, d'advèrbis tipics de la val) la lenga locala.

La Val Maira, idealament al centre del territòri occitan d'Italia, a gardat, decò gracias a l'isolament de quarqu'un di siei país, caracteristicas tipicas en la pronuncia e ental lexic. Coma per tot lo territòri a l'environ, enti darriers 50 ans en las bassas valadas s'es verificaa la penetracion del piemontés; qualche comuna, formaa da nombrosas ruaas a diferentas quòtas e adreichaas vers diferentas combas, presenten sia lo gal-italic que lo gal-roman; montant en valada lhi parlars occitans se son gardats en maniera pus caracteristica, sensa tròpas contaminacions linguïsticas.

Lo valon d'Celas a gardat de peculiaritat. La pronuncia de ch e g es ren palatalizaa: chan e gent devenen tsan e dzent, e es presenta la pronuncia palatala d'la –s seguïa da vocala: naisshua, ishò. Decò lhi ditongs an un tractament particular: lo fuèc diventa fuvec, l'uòu diventa uvou.

Totun chal navisar que sovent ren tuchi lhi abitants d'una comuna pronuncien parelh una paròla: son presentas diferenças decò evidentas entre una ruaa e l'autra, e mincatant decò entre lhi membres d'una mesma familha.

Texte de Rosella Pellerino

"Nost parlar" de Pietro Antonio Bruna-Rosso, Elva

En tanti pais qu'a sìou jò sta

nosto lengo es la pu belo
ma tanti dioun: d'aquel patouà
capién ganco na favelo.
Lou capissoun a meravìo
Ent la Prouvenzo e Languedò;
dint ent l'Ouvergne i'es ben capìo!
Dal latin derive etcò.
Oublién mai nost bèl patouà
emparà da nostes maire:
ancà Mistral à judicà
qu'et pu bèl patouà n'avìo pa gaire"

LAS VALADAS OCCITANAS

Las valadas occitanas son una quinzena, abo una poblacion de 180.000 abitants: 107 comunas an declarat de far part d'la minorança lingüística occitana en relacion a la lei 482/99.

Territòri del Quié

Las valadas monregalesas son classiffiaas dai linguístas coma valadas del kyè per la forma quiè emplegaa per lo pronom personal de premièra persona en luèc de la forma iu o mi adobraa en la resta de l'Occitània. Las valadas Corsalha e Maudanha presenton fenòmens carsics coma las impressionantas trunas de Bossea e di Dòs, e permeton de practicar lhi espòrts d'uvèrn a Frabosa Sobeirana. Da Ròcafuart s'arriba en Val El, abo lhi emplants de Prat Nevós e Artesina; a Lurisia lhi a decò una famosa estacion termala.

Valadas d'la Besimauda

Embraça de pichòtas valadas ai pe d'la Besimauda, entre La Clusa (Val Pes), Poranh (Val Iòsna) e Bueves (Val Còla). L'auta val Pes fai part dal Parc Natural des Autas Valadass Pés e Tànar, e las sias montanhas calcareas son

coneissuas coma “pichòtas Dolomitas”. Dins aquesta valada ental 1173 ven bastia la Certosa de Pés, renh de priera e trabalh per lhi monges certosins.

Val Vermenanha

Dau Borg monta fins al còl d’Tenda (m 1871), antic valic que entre Alps Liguras e Maritimas. La valada es caracterizaa da importantas vias de comunicacion internacionalas, la Galèria del Tenda e la ferrovia Coni-Niça, que pòrton en França a través la val Ròia, calant a Vintmilha e puei a Niça. Centres principals son Rocavion, Robilant, Lo Vernant e Limon abo siei emplants d’esquí.

Val Ges

Comença au Borg, e compren las comunas de Vaudier e Entraigas. Se tròba aicì lo mai grand Parc Natural dal territòri occitan alpin, aquel des Alps Maritimas, e decò una des mai grandas centralas idroelèctricas dal Piemont, aquela del Clotàs-Plastra. A Blangier es presenta una famosa estacion termala, e sal grop d’l’Argentera se son celebraas de importantas paginas de l’alpinisme.

Val d'Estura

Abo lhi siei 60 km es la val occitana mai lònja e vai, abo nombrosas combas, dau Borg fins a l’Argentièra, en truchant una detzena de comunas, coma Demont, Vinai, Peirapuerç e lo Sambuc. Lo Còl de la Madalena a 1996 m la buta en comunicacion abo la França ental valon de Larcha, e aquel d’la Lombarda (2350 m), dubèrt mec d’istaa, abo Liusa e La Val Tinèa. Dempuèi sècles tèrra de pastres, sus lo siu territòri se tròba lo mai aut santuari d’Europa, Sant’Ana d’Vinai a 2010 m, e las sias aigas termalas eron coneissuas já dai Romans.

Val Grana

Aquesta pichòta valada en partent de Vinhòl trucha Cervascha, Caralh, Pradlièvi, Mont Ròs e arriba ai 1141 m de Chastelmanh, ente se tròba un di santuari pus antics des Alps. Abo las valadas Maira, Varacha e Pò, entre lo XII e lo XV sècle a fach part de l’antic Marquesat d’Saluces. Encuei es famosa per lo Chastelmanh, lo fromatge mai recerchat d’Italia. Lo Còl des Leschas (2370 m) pòrta en val Maira e lo Còl di Mòrts (coneissut coma Fauniera, 2515 m) en val d’Estura.

Val Maira

Granda valada que partenta da Draonier arriba a las autas ruaas de Acelh, presenta una man de combas coma aquela d’Elva, comuna sobre lhi 1600 m d’autessa. Es la valada mai richa d’òbras d’art, palais nobiliars e glèisas

romanicas e gòtica, e garda decò una curiositat geològica, lhi famós Chichos dal Vilar, grands bolets fachs de pèira.

Val Varacha

Da la plana d'Costilhòlas e del Peasc monta fins a las comunas mai autas d'la valada, Blins, Chasteldelfin e la Chanal, coneissuas abo lo sobriquet de Chastelada. Aquestas, abo lo Briançonés e las valadas d'Ols e de Pratjalat, an fach part fins al 1713 de la confederacion de lhi Escartons, abo una autonomia administrativa e política. Lo centre de la valada es encuèi Sant Pèire, ente chasque cinc ans se passa la festa mai característica e rapresentativa de l'Occitània italiana, la Baía. Lo Còl d'l'Anhèl (2748 m), dubèrt mec d'istaa, pòrta ental Delfinat.

Val Pò, Bronda, Infernòt

Es la darriera valada occitana d'la provincia d'Coni e comença, abo las doas pichòtas valadas Bronda e Infernòt, just fòra Saluces. Lo Pò, la rivièra mai lònja d'Itàlia, nais al Plan dal Rei ai pé dal Vísò, lo "rei de pèira" que abo lhi siei 3841 metres es la poncha mai auta des Alps occitanas. A través lo pertuis dal Viso, passatge fongat dins la ròcha ental 1475, encara encuèi es possible arribar a pé en França.

Val Pelis

Se tròba en provincia d'Turin e dempuèi sècles es lo centre de la religion vaudèsa en Italia. Aquesta religion es estaa durament perseguitaa da la Glèisa de Roma fins al 1848, quora lo rei Carlo Alberto dona la libertat d'culte, la parelh dicha Emancipacion. Dins lhi siei centres mai famós, Buèbi e La Tor, encara encuèi son presents nombrós temples e escòlas vaudesas. Dapè a l'occitan es presenta coma lenga minoritaria decò lo francés, la lenga d'predicacion di vaudés.

Val Sant Martin

Conoissua en italian coma Val Germanasca, es esquasi tota valdesa; es presenta aquì decò una seconda lenga minoritaria, lo francés. Per sècles l'economia s'es fondaa sus las minièras d'aram, tèrra niera e pèira doça; aquesta darriera, operativa fins al principi dal XX sècle, era la mai granda d'Europa e encuèi es estaa transformaa dins un musèu dediat a l'activitat mineraria.

Val Cluson

La Val Cluson es decò occitana e francèsa, e es una des mai lònjas e importantas, abo las vilas de Lhi Vialars, Peirosa e Finistrèlas. La valada garda lo parc d'la Val Troncea a Pratjalat, e lo Parc Natural Orsiera Rocciavrè; lo centre mai famós es de segur Sestrieras, capitala d'l'esquì.

Val Dueira o d'Ols

La Val Dueira o d'Ols es de lenga occitana fins a Chaumont, mas aval es present lo francoprovençal. Lo Còl del Montgenebre (1850 m), lo Còl del Mont Cenìs, ferrovia e pertùs del Fréjus pòrton en França. Sus lo territòri de la valada se tròbon lo Parc Regional Orsiera Rocciavrè e lo Parc Regional Grand Bòsc de Salbertrand.

Brigasc

En l'auta val del Tanar, decò la Briga Auta e Viosena, ruaa d'Ormea, que parlon lo brigasc, an declarat (abo de discussions enca' dubertas) de far part de la region linguistica occitana, coma en provincia d'Imperia Auriveta e doas ruaas de Triòra, Reald e Verdetja.

Textes de Rosella Pellerino

